

چکیده

مبانی حقوق بشر در اسلام و دنیای معاصر، کتابی در حوزه فقه سیاسی، از نگاه فقهی در است. در این کتاب مسئله حقوق بشر نوشته عباسعلی عمید زنجانی دو بعد نظری و عملی بررسی شده است. در بعد نظری، دو مرحله تکوین و تدوین، و در بعد عملی، چهار دوره صدر اسلام (دوران خلفای راشدین، خلفای بنی‌امیه تا سلاطین عثمانی، و دوران کنونی جوامع اسلامی) بررسی شده است.

نویسنده اندیشه حقوق بشر در اسلام را بر مبنای تفکر توحیدی می‌داند. او با بررسی رابطه حق و تکلیف در تفکر اسلامی، انسان را موجوی آزاد، ولی مسئول معرفی می‌کند که آزادی او به مقدار مسئولیتش مشخص می‌شود. به باور وی، منابع چهار گانه قرآن، سنت، آراء فقیهان و عقل (بنای عقلا) به عنوان چهار منبع اسلامی بر حقوق بشر تأکید کرده است.

در این اثر، ادبیات و مفاد اعلامیه حقوق بشر جهانی و چند سند مهم دیگر به شیوه مطالعه تطبیقی انجام شده است. چالش‌های جهان شمولی حقوق بشر، اختلاف فقهی در مسائل حقوق بشری، رابطه سازمان‌های بین‌المللی حقوق بشری و کشورهای اسلامی، سند حقوق بشر اسلامی سازمان کنفرانس اسلامی و مسائل اصلی حقوق بشر (کرامت و مساوات انسان‌ها، امنیت و عدالت، آزادی‌های مشروع، حقوق عمومی و اساسی انسان‌ها) از مباحث کلان مطرح شده در این کتاب است.

معرفی کتاب و ساختار آن

مبانی حقوق بشر در اسلام و دنیای معاصر، کتابی در حوزه فقه سیاسی است که مسئله حقوق بشر را از نظر فقهی بررسی می‌کند. هدف از تألیف این اثر، دفاع از حریم اسلام در برابر اتهام نقض حقوق بشر عنوان شده است (ص ۸). این اثر فاقد فهرست منابع است و پیشگفتار و فهرست مطالب در ابتدا قرار دارد. مباحث این کتاب در شش فصل تنظیم شده است. این کتاب را انتشارات مجد در سال ۱۳۸۸ ش در ۲۳۴ صفحه منتشر کرده است.

نویسنده در فصل اول، حقوق بشر، حق و تکلیف را تعریف کرده، رابطه حق و تکلیف را با حقوق بشر تحقیق کرده است. او در فصل دوم در هفت مبحث، مسئله حقوق بشر را از دیدگاه اسلام توضیح داده، در فصل سوم منابع چهارگانه حقوق بشر در اسلام را (شامل قرآن، سنت، آرای فقهی و عقل و سیره عقلا) شرح می‌دهد. فصل چهارم به مطالعه تطبیقی اسناد و اعلامیه‌های حقوق بشر و حقوق بشر اسلامی و نیز موضع جمهوری اسلامی ایران در برابر این اعلامیه‌ها اختصاص دارد. در فصل پنجم مواجهه سازمان‌های حقوق بشری و کشورهای اسلامی و چالش‌های پیش‌روی آنها مورد مطالعه قرار گرفته است. عمید زنجانی در فصل ششم مسائل اصلی حقوق بشر، یعنی کرامت انسان، امنیت عمومی، آزادی‌های اساسی و حقوق عمومی را بررسی کرده است.

نویسنده

(۱۳۱۶-۱۳۹۰ش) نویسنده کتاب، مجتهد، حقوق‌دان، استاد [عباسعلی عمید زنجانی](#) دانشگاه و پژوهش‌گر علوم سیاسی بود. او در حوزه‌های علمیه قم و نجف نزد اساتیدی و [سید محسن](#) مانند [سید حسین بروجردی](#)، [سید روح‌الله خمینی](#)، [سید ابوالقاسم خویی](#) تعریف می‌شود و تحصیل کرد. بیشترین آثار علمی او در حوزه [فقه سیاسی حکیم](#) است که بارها تجدید چاپ شده مشهورترین اثر او مجموعه ده جلدی [فقه سیاسی](#) است. او تجربه حضور در عرصه‌های سیاسی با نمایندگی مجلس شورای اسلامی و [بایسته‌های](#) «نمایندگی مجلس خبرگان را نیز در کارنامه خود دارد. همچنین کتاب‌های از دیگر آثار او در حوزه فقه سیاسی است [«درآمدی بر فقه سیاسی»](#) و [«فقه سیاسی](#)

مبنای حقوق بشر در اسلام

عمید زنجانی، مطالعه حقوق بشر در اسلام را در دو بعد نظری و عملی مطرح کرده و برای بعد نظری، دو زمینه تکوین و تدوین، و برای بعد عملی، چهار مرحله در نظر گرفته است: ۱. صدر اسلام، ۲. عصر خلفای راشدین، ۳. دوران خلفای بنی امیه تا سلاطین عثمانی، و ۴. دوران کنونی جوامع اسلامی (ص ۱۱). به باور وی، با مراجعه به نصوص اسلامی و تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی جوامع اسلامی در طول پانزده قرن هجری گذشته، به روشنی می‌توان دریافت که در تاریخ اسلام، یک اندیشه مشخص اسلامی در زمینه مسائل حقوق بشر وجود داشته و مسائل حقوق بشری همواره در ابعاد نظری و عملی مطرح بوده است (ص ۱۲).

وی اندیشه حقوق بشر در اسلام را بر مبنای تفکر توحیدی و نه اومانیسم غربی می‌داند (ص ۱۲). به گفته او، در تفکر اسلامی، انسان آزاد، ولی مسئول است و میزان مسئولیتش حدود آزادی او را تعیین و مشخص می‌کند (ص ۱۳). از نگاه او، همه احکام نیست؛ برخی از این حقوق بشری که در اسلام بیان شده، جزو [احکام تأسیسی](#) است و با فطرت انسان سازگاری دارد. در مواردی که حکم صریحی در احکام، [امضایی](#) مسئله وجود نداشته باشد، دو اصل فقهی اباحه و برائت، قلمرو آزادی را مشخص می‌کند (ص ۱۳-۱۴).

نویسنده کتاب با همین نگاه و مبنا، در بعد نظری، تاریخ تکوین و تدوین حقوق بشر اسلامی (ص ۱۵-۲۰) و در بعد عملی، تاریخ اجرایی آن را از عصر رسالت تا عصر جمهوری اسلامی ایران (ص ۲۱-۲۴) به اجمال بررسی کرده است. وی در ادامه دیدگاه‌های مطرح در تعریف حقوق بشر را بیان کرده (ص ۲۵-۳۰)، سپس حق (ص ۳۱-۳۳)، تکلیف (ص ۳۴) و تلازم بین این دو را شرح می‌دهد (ص ۳۵).

بشر صاحب حق کیست؟

عمید زنجانی رفع ابهام‌ها در تفسیر حقوق بشر را وابسته به فهم صحیح از انسان و پاسخ درست‌تر به این پرسش می‌داند: «بشر صاحب حق کیست؟» (ص ۳۷). به نظر او، پذیرش خدا و پذیرش رابطه انسان و مسئولیت‌پذیری‌اش در برابر خدا، ریشه اصلی اختلاف‌ها در تفسیر حقوق بشر است (ص ۳۷). مؤلف که به نسبت در مسائل حقوق

بشری باور دارد، در پایان فصل اول، عوامل و متغیرهای نظری و عملی حقوق بشر را بیان کرده است (ص ۴۰-۴۳).

جهان‌شمولی حقوق بشر و چالش‌های آن از دیدگاه اسلام

نویسنده در فصل دوم، رابطه حقوق بشر را با سایر قواعد حقوقی بیان کرده، سپس در شش مسئله محوری حقوق بشر را با اصول فطری دیگر بررسی می‌نماید: ۱. حقوق بشر و عدالت، ۲. حقوق بشر و انسان‌دوستی، ۳. حقوق بشر خدامحور، ۴. حقوق بشر و صلح و امنیت، ۵. حقوق بشر و شریعت الهی، و ۶. حقوق بشر و دموکراسی (ص ۴۴-۵۰).
عمید زنجانی در ادامه، به چگونگی حمایت از حقوق بشر و تضمین‌های لازم برای آن (ص ۵۰)، تقسیم‌بندی مسائل حقوق بشر به لحاظ دیدگاه اسلامی (ص ۵۲) و تفاوت‌های مبنایی در دکترین حقوق بشر (مانند فرد یا جمع‌گرایی یا اومانیزستی یا موهبتی) می‌پردازد (ص ۵۳).

مؤلف در مبحث پنجم از فصل دوم، بحث جهان‌شمولی حقوق بشر را مطرح و اصل حاکمیت ملت‌ها را یکی از چالش‌هایی دانسته است که جهان‌شمولی حقوق بشر را زیر سؤال می‌برد (ص ۵۵). بنا بر نظر نویسنده، جهان‌شمولی حقوق بشر در صورتی که اصل متغیرپذیری آن پذیرفته شود، با موازین اسلامی قابل انطباق است؛ زیرا اسلام حقوق ذاتی و اکتسابی ثابتی را برای همه بشریت پذیرفته و مخاطب و مکلف نظام حقوقی اسلام را همه بشریت برمی‌شمارد (ص ۵۶). عمید زنجانی، به انگیزه‌ها و آرمان‌های مشترک تدوین حقوق بشر در دو دیدگاه اسلام و حقوق بشر معاصر پرداخته و به ده اصل مهم اشاره کرده است؛ از جمله: حقوق خانواده، بقای انسان و جلوگیری از نسل‌کشی، روابط دوستانه دولت‌ها و توسعه آن، برابری حقوق انسان‌ها و پذیرش حقوق بنیادی بشر. مانند حفظ جان، مال و آبرو (ص ۵۶-۵۸).

اصل تحفظ در کنوانسیون‌های حقوق بشر

به اعتقاد مؤلف، در مواردی ممکن است اسلام، مانند قوانین کشورهای دیگر، با کلیت مسئله‌ای از حقوق بشر موافق، اما در جزئیات آن نظر خاصی داشته باشد؛ از این‌رو باید همانند کشورهای دیگر، بر کنوانسیون‌های بین‌المللی، تحفظ کلی داشت و قوانین داخلی اسلام را مرجع تفسیر برای موارد حقوق بشر قرار داد (ص ۵۸-۵۹). در پایان فصل دوم، نویسنده به‌طور خلاصه به مواردی از اصول قانون جمهوری اسلامی ایران، که با اصول حقوق بشر مرتبطان، اشاره کرده است (ص ۶۰-۶۵) او در ادامه برخی گزارش‌های مجمع عمومی سازمان ملل درباره نقض حقوق بشر را که با احکام اسلامی مرتبط هستند، بررسی می‌کند، مانند ازدواج قبل از بلوغ، اختیار طلاق، ارتداد، دیه، قصاص و پوشش زنان (ص ۶۶-۸۰).

منابع حقوق بشر اسلامی

عمید زنجانی در فصل سوم، از قرآن، سنت، آراء فقیهان و عقل (بنای عقلا) به عنوان چهار منبع حقوق بشر اسلامی نام برده است که در آنها بر حقوق بشر تأکید شده است (ص ۸۱-۸۵). به گفته نویسنده، کسانی که نمی‌توانند به صورت مستقیم و اجتهادی از

قرآن و سنت استفاده کنند، می‌توانند از آرای فقهی، به شکل تقلیدی به دیدگاه‌های اسلامی درباره حقوق بشر اسلامی پی ببرند. نویسنده مراجعه به آرای فقهی را به معنای معتبردانستن همه آرای فقیهان قلمداد نمی‌کند و معتقد است در مسائلی که فقیهان اختلاف نظر دارند، باید به دیدگاه فقهی معتبر و دارای اعتبار لازم، مراجعه کرد (ص ۸۴). به گفته نویسنده، در مواردی که نص شرعی وجود ندارد، عقل و سیره عقلا می‌تواند ملاک تشخیص دیدگاه اسلام باشد، چه در حوزه نظری و ساختاری و چه در زمینه اجرایی و عملی (ص ۸۵).

مطالعه تطبیقی اعلامیه‌های حقوق بشر جهانی و اسلامی

فصل چهارم به مطالعه تطبیقی حقوق بشر اختصاص دارد. برای این منظور، ابتدا متن اعلامیه جهانی حقوق بشر (ص ۸۶-۹۱) و سپس ادبیات آن در ۲۱ بند بررسی شده است (ص ۹۱-۱۰۳). به نظر نویسنده، خاستگاه اعلامیه جهانی حقوق بشر بر اساس شرایط تاریخی و اهداف دول غالب در جنگ جهانی دوم بوده است؛ از این رو معتقد است، نقد این اعلامیه و حتی نپذیرفتن آن به معنای نفی حقوق و آزادی‌های اساسی مردم نیست (ص ۹۲) و اعلامیه جهانی حقوق بشر مانند هر سند حقوقی دیگر، نمی‌تواند ثابت و غیرقابل نقد و اصلاح باشد؛ چنان‌که بنا بر مفاد خود اعلامیه، هر فرد و هر ملتی می‌تواند درباره آن آزادانه بیندیشد و برای آن نقد و اصلاح ارائه کند (ص ۹۳).

عمید زنجانی در ادامه بیانیه حقوق بشر را در دو بخش حقوقی و سیاسی ارزیابی کرده، اعلامیه حقوق بشر اسلامی (مصوب اجلاس کنفرانس اسلامی در قاهره در سال ۱۳۶۹ش) را با اعلامیه جهانی حقوق بشر مقایسه می‌کند (ص ۱۰۴-۱۴۷). نویسنده در پایان فصل چهارم، موضع جمهوری اسلامی ایران را در برابر اعلامیه حقوق بشر اسلامی شرح می‌دهد (ص ۱۴۷-۱۴۹).

مواجهه کشورهای اسلامی و سازمان‌های حقوق بشری

در فصل پنجم کتاب، مواجهه کشورهای اسلامی با مسائل حقوق بشر و اظهارنظرهای سازمان‌های حقوق بشری بررسی می‌شود. اولین مبحث، برخورد دوگانه و سیاسی سازمان‌های حقوق بشری جهانی با کشورهای اسلامی است، که نمونه آن، رویکرد متضاد سازمان‌های حقوق بشر با دوران پهلوی و جمهوری اسلامی است (ص ۱۵۱-۱۵۷). عمید زنجانی، سیاست‌های غرب و عملکرد برخی از کشورهای اسلامی را دلایل این رویکرد دانسته است (ص ۱۵۸-۱۶۱). او همچنین به برخی مشکلات کشورهای اسلامی که در بروز این مشکلات مؤثر بوده‌اند، اشاره کرده است، مشکلاتی مانند بدبینی به مجامع بین‌المللی، مشکل امنیت ملی، ماهیت استبدادی رژیم‌های سیاسی و جریحه‌دار شدن غرور ملی (ص ۱۶۷-۱۷۲).

بررسی چهار مسئله اصلی حقوق بشر از دیدگاه اسلام

مؤلف در فصل آخر کتاب چهار مسئله اصلی حقوق بشر، یعنی ۱. اصل کرامت، ۲. امنیت و عدالت، ۳. آزادی‌های اساسی، و ۴. حقوق عمومی را بررسی کرده، تفاوت دیدگاه اسلام را در این چهار مورد بیان کرده است.

اصل کرامت و تساوی انسان‌ها

نویسنده انسان را موجودی دارای کرامت ذاتی برشمرد، او را نه تنها در بعد اجتماعی که در بعد فردی نیز شایسته کرامت می‌داند (ص ۱۷۵-۱۷۶). او معتقد است، وحدت حقیقی انسان‌ها در پرتو اعتقادات، آرمان‌ها و ارزش‌های مشترک به وجود می‌آید، نه در اثر شباهت‌های نژادی، تاریخی، فرهنگی و زبانی (ص ۱۷۷). عمید زنجان‌ی در کنار اصل کرامت انسانی، از اصل مساوات و برابری انسان‌ها به عنوان نخستین پایه نظام اجتماعی اسلام یاد کرده است که ادیان و مکاتب دیگر به این اندازه برای برابری انسان‌ها، ارزش اجتماعی، سیاسی، حقوقی و اقتصادی قائل نشده‌اند (ص ۱۷۹). وی در دوازده بند، به مسئله مساوات و برابری انسان‌ها از دیدگاه اسلام پرداخته و تنها اختلاف اجتناب‌ناپذیر و معنادار در اسلام را، اختلاف بین زن و مرد از جهت فلسفه خلقت عنوان کرده است (ص ۱۷۹-۱۸۲).

امنیت و عدالت از اهداف استقرار حاکمیت الهی

عمید زنجان‌ی امنیت را به مصونیت افراد از تعرض و تصرف اجباری و بدون رضایت تعریف کرده است تا آنها بدون هیچ هراسی، از حقوق و آزادی‌های مشروع خود بهره برند (ص ۱۸۴). وی از دیدگاه قرآن، امنیت را یکی از اهداف استقرار حاکمیت الله و استخلاف آیه ۴)، احساس امنیت را از ویژگی‌های مؤمنان (آیه ۵۵ سوره نور) صالحان و طرح امامت معرفی کرده است (آیه ۱۹۳ سوره بقره) و تأمین امنیت را از اهداف جهاد (سوره فتح ص ۱۸۵-۱۸۶). او برای تحقق امنیت عمومی، پنج عامل ذکر کرده است که از جمله آنها می‌توان به اجرای یکسان عدالت و قانون، پیشگیری و مبارزه مداوم با عوامل تجاوزگر و (فرهنگ‌سازی و آشناکردن عموم مردم با حقوق خود و دیگران اشاره کرد (ص ۱۸۴-۱۸۵).

آزادی از نظر قرآن: تقید انسان به اطاعت از خداست

از نظر نویسنده، بیشتر بحث‌های مربوط به آزادی مربوط به رابطه فرد و دولت، و به تعبیری رابطه انسان و قانون است. به باور وی، فلسفه آزادی در تفکر غربی، اعتقاد به اصل سرمایه‌داری و ارضای تمایلات و خواسته‌های مادی است؛ چنان‌که مبنای وضع قوانین و حدود آزادی، میل و شهوت اکثریت است. اما در نگاه قرآنی، مسئله آزادی در قالب توحید و التزام انسان به اطاعت فرمان خدا و نفی مطلق اطاعت غیر او تعریف می‌شود (ص ۱۸۸). نگارنده پس از اشاره کوتاه به آزادی از نگاه قرآن، برخی مسائل مرتبط با آزادی را توضیح داده است، مسائلی مانند پابندی به اصل دموکراسی، مکانیزم‌های کنترل قدرت، نظام چند حزبی و روند جنبش‌های حزبی (ص ۱۸۹-۲۰۶).

حقوق بشر حامی حقوق‌های عمومی و اساسی

عمید زنجان‌ی به سه حق عمومی و اساسی اشاره کرده است: ۱. حق دادخواهی و ایجاد دادگاه‌های صالح، ۲. حق آموزش و پرورش و ایجاد تحصیلات رایگان تا سر حد خودکفایی، ۳. حق تأمین اجتماعی و پرداخت مستمری از بیت المال. او برای هر یک از این حقوق سه‌گانه، به آیات و روایات مرتبط نیز اشاره کرده، تا مشخص کند اصل این حقوق در اسلام نیز پذیرفته شده است (ص ۲۰۸-۲۱۰). در پایان کتاب نیز پنج موضوع

مرتبط با حقوق بشر و حقوق عمومی بررسی شده است: ۱. تأکید بر حقوق بشر، ۲. حقوق اساسی عمومی، ۳. اصل تفکیک قوا، ۴. اصل خودگردانی و مشارکت مدنی، و ۵. توسعه متغیرها و کاستن از ثابت‌ها (ص ۲۱۱-۲۳۰)

